

СИСТЕМА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

SYSTEM OF ECONOMIC PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

Загородня Н.В.,
старший викладач кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольський державний університет

У статті викладене авторське бачення системи господарського процесуального законодавства України, що відображена в статті 4 Господарського процесуального кодексу України. Проаналізовані наукові та науково-практичні джерела, що розкривають зміст та структуру господарського процесуального законодавства. Встановлено, що система господарського процесуального законодавства – це цілісна та узгоджена сукупність нормативно-правових актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері господарського судочинства, яка водночас є складовою частиною системи джерел господарського процесуального права України.

Ключові слова: господарське процесуальне законодавство, система господарського процесуального законодавства, структура системи господарського процесуального законодавства.

В статье представлено авторское видение системы хозяйственного процессуального законодательства Украины, отраженной в статье 4 Хозяйственного процессуального кодекса Украины. Проанализированы научные и научно-практические источники, раскрывающие содержание и структуру хозяйственного процессуального законодательства. Установлено, что система хозяйственного процессуального законодательства – это целостная и согласованная совокупность нормативно-правовых актов, регулирующих общественные отношения в сфере хозяйственного судопроизводства, которая одновременно является составной частью системы источников хозяйственного процессуального права Украины.

Ключевые слова: хозяйственное процессуальное законодательство, система хозяйственного процессуального законодательства, структура системы хозяйственного процессуального законодательства.

Authorial vision of the system of economic judicial legislation of Ukraine represented in the article 4 Economic procedure codes of Ukraine is presented in the article. Scientific and research and practice sources are analysed, exposing maintenance and structure of economic judicial legislation. It is set that the system of economic judicial legislation is integral and concerted totality of normatively-legal acts regulative public relations in the field of the economic rule-making, that simultaneously is component part of the system of sources of economic judicial right for Ukraine. Integrity of the system of economic judicial legislation shows up in hierarchicalness of her levels and elements for vertical lines and their connection on a horizontal. The horizontal structure of the system of economic judicial right is conditioned by the article of the legal adjusting. It is presented by next structural elements is industry of economic judicial legislation, institutes of economic judicial legislation and normatively-legal acts. The vertical structure of economic judicial legislation is built on hierarchical connections between the normatively-legal acts of different legal force and deference, to rank that consists of subordination of acts of more subzero normative force to the acts of higher legal force. Reformation of economic judicial legislation draws to the changes and in his system, that will be presented only by Constitution of Ukraine, Economic procedure code of Ukraine, laws and international agreements.

Key words: economic procedural legislation, system of economic procedural legislation, structure of the system of economic procedural legislation.

Господарський процесуальний кодекс визначає засади, процедуру та порядок господарського судочинства. Їх невірне та двозначне тлумачення та застосування призводить до помилок, які не лише здатні вплинути на належну правову процедуру, але й на права та законні інтереси суб'єктів господарювання. Дослідження системи та структури господарського процесуального законодавства є актуальним питанням сьогодення, особливо коли відбувається реформування та оновлення основного господарського процесуального закону. Потребують удосконалення ті положення Господарського процесуального кодексу України, які визначають законодавство про господарське судочинство з метою привести національне господарське процесуальне законодавство у відповідність до європейських норм і стандартів.

Загальнотеоретичні напрацювання щодо визначення системи законодавства, її структури, окремі аспекти інтерпретації системи господарського процесуального законодавства та його вдосконалення здійснювали О.Ф. Скакун, О.В. Зайчук, Н.М. Онищенко, М.В. Цвік, О.В. Петришин, М.С. Кельман, П.М. Рабінович, Н.М. Пархоменко, О.П. Подцерковний, В.Д. Чернадчук, О.А. Рябухіна, Ю.М. Риженко та ін.

У цьому аспекті необхідно визначити поняття системи господарського процесуального законодавства, її горизонтальну та вертикальну структуру та встановити ієрархічні зв'язки, які існують між елементами цієї системи. **Метою статті** є формування цілісної та узгодженої системи господарського процесуального законодавства України, враховуючи теоретичні та практичні напрацювання (в кон-

тексті проекту нового Господарського процесуального кодексу України).

Категорія «система законодавства» є однією з найпоширеніших у сучасній юридичній науці та юридичній практиці. Особливістю цього поняття (категорії) є його використання для позначення певних сукупностей, не завжди однакових за формою і рівнем юридичної сили нормативно-правових актів, які приймаються різними органами держави, посадовими особами, самоврядними організаціями [1, с. 261].

У загальній теорії права «система законодавства» визначається як сукупність нормативно-правових актів, в яких об'єктивуються внутрішні змістовні та структурні характеристики права [2, с. 59]. В юридичній літературі існує думка, що система законодавства – це сукупність нормативних актів, їх розчленованість, диференційованість, їх ієрархічна будова, пов'язана з відносинами координації, субординації та сопідпорядкованості [3, с. 58].

На відміну від системи права, яка характеризує передусім зміст права, система законодавства відображає специфіку зовнішнього прояву (об'єктивації) норм права. Тобто ці дві юридичні категорії характеризують сутність одного явища – права, і співвідносяться між собою як форма і зміст.

Аналіз юридичної літератури демонструє, що часто поняття «законодавство» й «система законодавства» отожднюють, що є не зовсім коректним, оскільки кожне поняття має свій зміст. Якщо законодавство – це система (сукупність) нормативно-правових актів, то система законодавства – це внутрішня будова законодавства, що включає в себе самостійні частини (елементи).

О.Ф. Скакун вказує, що поняття «система законодавства» можна трактувати у «вузькому» й «широкому» розумінні. Широке трактування включає до поняття законодавства акти законодавчих органів і підзаконні акти (акти органів управління тощо), а вузьке трактування – акти законодавчих органів (закони та постанови парламенту про введення цих законів у дію). О.Ф. Скакун стверджує, що сьогодні в юридичній науці все більша перевага надається «вузькому» трактуванню законодавства, яке визначається як система всіх упорядкованих певним чином законів конкретної країни, а також міжнародних договорів, ратифікованих її парламентом [4, с. 270].

П.М. Рабінович зазначає, що система законодавства – це система всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів конкретної держави [5, с. 125].

У вузькому розумінні система законодавства – це система всіх виданих парламентом або уповноваженими суб'єктами, у тому числі і народом на референдумі – законів. Тобто система законодавства є формою існування правових норм, засобом їх організації у правові акти [6, с. 116].

Поряд із загальнотеоретичними визначеннями поняття «законодавство» та «система законодавства» є необхідність з'ясувати, як вирішуються ці питання в окремих галузях права, наприклад у цивільному та господарському праві.

Відомий та авторитетний науковець у сфері господарського права В.К. Мамутов вказує, що як галузь законодавства господарське законодавство – це визначена нормативна системно-структурна організація. А потім уточнює, що господарське законодавство – це сукупність нормативно-правових актів, які містять господарсько-правові норми [7, с. 57].

Як зазначає О.П. Подцерковний, господарським законодавством прийнято іменувати сукупність нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання господарської діяльності [8, с. 26].

Р.А. Майданик сформулював таке визначення цивільного законодавства: «Це система законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які містять цивільно-правові норми» [9, с. 54].

На думку М.В. Костицького, кримінально-процесуальне законодавство – це система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері кримінального судочинства [10, с. 36].

На жаль, у науці господарського процесуального права визначення поняття законодавства не зустрічається, а більшість дослідників ототожнюють систему господарського процесуального законодавства із системою джерел господарського процесуального права. Така інтерпретація пов'язана з тим, що деякі правники до системи джерел включають: а) тільки закони й підзаконні акти; б) первинні та вторинні (формально-юридичні) джерела; в) сукупність усіх форм юридичного закріплення й організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми) [11, с. 192].

Враховуючи теоретичні напрацювання фахівців як у галузевих науках, так і у сфері загальної теорії держави і права щодо визначення категорії «законодавство», автор пропонує під системою господарського процесуального законодавства розуміти цілісну та узгоджену сукупність нормативно-правових актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері господарського судочинства.

Поняття господарського процесуального законодавства з точки зору його системного наповнення встановлено імперативно в статті 4 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), згідно з якою господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, цього Кодексу, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Господарський суд не застосовує акти державних та інших органів, якщо ці акти не відповідають законодавству України.

Якщо в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, застосовує норми права інших держав.

У разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї.

Забороняється відмова в розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини [12].

Отже, згідно з ГПК України систему господарського процесуального законодавства складають:

- 1) відповідні положення Конституції України;
- 2) ГПК України;
- 3) інші законодавчі акти України;
- 4) відповідні положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 5) міжнародні торгові звичаї.

Щодо Конституції України та ГПК України, на нашу думку, немає сумніву, що вони складають систему господарського законодавства, тому деталізувати ці складові немає потреби.

Проте звертає на себе увагу та обставина, що в ч. 1 ст. 4 ГПК України поряд із Конституцією України та Кодексом вживається термін «інші законодавчі акти». При тлумаченні цього терміну, на думку В.М. Ковалю, слід виходити з того, що поняття законодавчих актів є родовим стосовно понять законів, кодексів і основ законодавства [13, с. 77]. Так, Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність із Конституцією України» Верховна Рада України внесла зміни до Основ законодавства України про охорону здоров'я, до Митного, Господарського і Бюджетного кодексів і до низки законів [14]. Отже, в заголовку названого Закону поняття законодавчих актів використовується як родове стосовно видових понять основ законодавства, кодексів і законів. Розуміння законодавцем поняття законодавчих актів як родового поняття впливає зі ст. 22, 28, 32, 36, 48, 59, 67, 78 ГПК. Відповідно, законодавець розуміє під законодавчими актами Кодекси, закони і основи законодавства як родові поняття. З іншого боку, ч. 2 ст. 4 ГПК України вказує, що «Господарський суд не застосовує акти державних та інших органів, якщо ці акти не відповідають законодавству України. Така норма дає підстави говорити про те, що можуть застосовуватися господарським судом акти державних (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) та інших органів (наприклад міністерств), за умови, якщо вони не суперечать законодавству України. Так, можуть до законодавчих актів відноситися не тільки закони, а й підзаконні акти, призначені для всіх процесуальних відносин. У процесуальному законодавстві таких підзаконних актів дуже обмежена кількість, серед основних можемо виділити, наприклад, Інструкцію про призначення та проведення експертиз та експертних досліджень, затверджену наказом Міністерства Юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5, Інструкцію з діловодства Верховного Суду України від 26 листопада 2014 р. № 52/0/18-14.

До системи господарського процесуального законодавства входять міжнародні договори України, які стосуються, як правило, тих аспектів господарського процесу, що відображають вихідні засади судочинства в розрізі за-

безпечення основоположних прав і свобод людини, надання взаємної правової допомоги між державами, виконання рішень іноземних судів та арбітражі [15, с. 38].

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства [16]. Втім, необхідно пам'ятати, що чинні міжнародні договори України є пріоритетними перед актами національного законодавства, окрім Конституції. Відповідно до Конституції України саме Конституція має найвищу юридичну силу, співвідношення міжнародних договорів та внутрішньодержавного права має розглядатися з урахуванням цього положення. З точки зору ієрархічної структури системи господарського процесуального законодавства Конституція України має найвищий пріоритет щодо чинних для України міжнародних договорів, а міжнародні договори України мають пріоритет перед іншими законами у випадках їх конкуренції. Це витікає, по-перше, з ч. 3 ст. 4 ГПК України: «Якщо в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору», а по-друге, зі ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори»: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

У сучасному процесуальному законодавстві певна роль у регулюванні суспільних відносин відведена звичаю. Так, відповідно до ГПК України господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї у разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкту підприємницької діяльності [12]. Дійсно, з активізацією зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання України звичаї стають слугувати «комерціалізації» господарського законодавства не тільки у сфері зовнішньоекономічної діяльності, а й на внутрішньому ринку. На підставі вищезазначеної статті ГПК України можемо сформулювати дві умови, за яких господарський суд може застосовувати звичаї. По-перше, міжнародні торгові звичаї можуть застосовуватися тоді, коли відсутні закони та підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють спірні відносини, а по-друге, – коли учасником таких спірних відносин є іноземний суб'єкт підприємницької діяльності. При цьому ці умови повинні бути наявними в сукупності.

Аналізуючи ст. 4 ГПК України в частині застосування міжнародних торгових звичаїв, О.В. Кот цілком обґрунтовано поставив питання про те, як бути у випадку відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю суб'єктів господарювання України [17, с. 77]. Розв'язання цієї проблеми ми бачимо в закріпленні в ст. 12 проекту нового ГПК України норми, яка передбачає, що «якщо спірні відносини, в тому числі за участю іноземної особи, не врегульовані законодавством, суд застосовує звичаї, які є вживаними у діловому обороті». Дійсно, такі зміни не лише не обмежують коло суб'єктів, між якими вони можуть застосовуватися, а і розширюють види звичаїв та мають імперативний характер застосування господарськими судами.

Але ця норма міститься в ст. 12 проекту нового ГПК України під назвою: «Верховенство права та джерела права, що застосовуються судом» та структурно розміщена після статті 3 «Законодавство про господарське судочинство», що дає підстави замислитися над тим, чи включати звичаї до системи господарського процесуального законодавства. Вважаємо, що така норма також є недосконалою, тому що не містить вказівки на те, чи повинні такі

звичаї бути зафіксовані в письмовому документі, тобто мати зовнішню форму. Якщо цю норму залишити в такому вигляді, то навряд чи можна буде говорити про включення звичаїв ділового обороту до системи господарського процесуального законодавства. Тому, що по-перше, така норма зафіксована не в статті «Законодавство про господарське судочинство», а в статті «Верховенство права та джерела права, що застосовуються судом», що офіційно відносить звичаї до джерел господарського процесуального права, але не до законодавства, а по-друге, звичай не носить характеру правової норми (не закріпленій неофіційною кодифікацією).

Підсумовуючи вищезазначене, можемо визначити, що звичаї ділового обороту, застосування яких передбачено в ст. 12 проекту нового ГПК України, не можуть бути включені до системи господарського процесуального законодавства.

Відомо, що жоден із видів господарського процесуального нормативного акту не формується та не функціонує ізольовано та без урахування інших. Закони та підзаконні нормативні акти діють системно. Основним структурним зв'язком вертикальної підсистеми господарського процесуального законодавства, як і всієї системи законодавства, виступає ієрархічний зв'язок між ними.

Ієрархічність виступає як принцип побудови системи (не тільки джерел права, а й законодавства) в межах певної правової системи та обумовлюється змістом повноважень суб'єктів правотворчості, що їх приймають, а також є вираженням різної юридичної сили окремих видів джерел права і пов'язаною із цим наперед встановленою співвідповідністю джерел права в цілісній системі [18, с. 192].

Я.Ф. Фархтдинов у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому джерелам цивільного процесуального права Російської Федерації, також наголошує, що ієрархічний зв'язок є виразом різної юридичної сили окремих видів нормативних актів та встановлення відносин субординації між ними в залежності від правової сили, яка полягає в підпорядкованості актів нижчої нормативної сили актам більш вищої юридичної сили [19, с. 105].

У науковій літературі відмічається, що ієрархічна структура нормативно-правових актів органів держави обумовлена, в першу чергу, встановленою в Основному Законі держави структурою цих органів. [20, с. 27, 18, с. 194]. Це значить, що нормативні акти господарського процесуального законодавства не повинні протирічити Конституції України, тому що вона має найвищу юридичну силу на всій території України [21]. Норми господарського процесуального права, які містяться в інших законах, повинні відповідати положенням ГПК України. Спеціальні норми господарського процесуального закону не можуть протирічити загальним положенням цього закону. Отже, можна дійти висновку, що ієрархічна структура системи законодавства має багаторівневий характер.

Враховуючи той факт, що офіційного визначення терміну «законодавство» в Конституції України не міститься, про що було вже зазначено, а ст. 4 ГПК України «Законодавство, яке застосовується для вирішення господарських спорів», яка встановила, що господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, цього Кодексу, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є недосконалою, тому що не містить тлумачення поняття «законодавчі акти», що вводить в оману правозастосовні органи, вважаємо за необхідне викласти своє бачення щодо цієї проблеми та сформулювати цілісну та узгоджену систему господарського процесуального законодавства з урахуванням положень проекту нового ГПК України.

У ст. 3 проекту нового ГПК України закладене нове бачення законодавства про господарське судочинство, яке передбачає, що:

«1. Судочинство в господарських судах здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, *Закону України «Про міжнародне приватне право», Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.*

2. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цим Кодексом, іншими *законами України*, застосовуються правила міжнародного договору.

3. Судочинство в господарських судах здійснюється відповідно до *закону*, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи».

На підставі аналізу цієї норми бачимо, що законодавець заклад сенс про рівнозначну сукупність господар-

ських процесуальних законів, а не сукупність законів та підзаконних актів, при цьому поставив Конституцію України на перше місце відповідно до ієрархії законів, кодекс – на друге місце та інші *закони* й міжнародні договори – на останнє, зауважив, що якщо міжнародні договори встановлюють інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені Кодексом, іншими законами – застосовуються правила міжнародного договору. Крім цього, законодавець взагалі не згадує про інші законодавчі акти (а саме – підзаконні нормативно-правові акти) на підставі яких господарський суд може здійснювати судочинство.

Таким чином, відбувається вузьке тлумачення господарського процесуального законодавства, систему якого складають Конституція України, ГПК України, закони та міжнародні договори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цвік М.В., Петришин О.В. Заг. Теорія держави і права / М.В. Цвік. – 2009. – 584 с.
2. Теория государства и права / Под. ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. – М., 1975
3. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.
4. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 320 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. Посібник. Вид. 9-е, зі змінами / П.М. Рабінович. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
6. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : Підручник / О.В. Зайчук [та ін.] ; відп. ред. О.В. Зайчук. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
7. Хозяйственное право: Учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др. ; под ред. В.К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 897 с.
8. Хозяйственное право Украины: Учебник / Под ред. А.С. Васильева, О.П. Подцерковного. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 464 с.
9. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. Т. I. Вступ у цивільне право / Р.А. Майданик. – К. : Алерта, 2012. – 472 с.
10. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд) / М.В. Костицький // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 31–37.
11. Васильєв С.В. Поняття та складові системи джерел цивільного процесуального права України / С.В. Васильєв // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – Вип. № 14. – С. 192.
12. Господарський процесуальний кодекс : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
13. Коваль М.В. Проблеми застосування норм матеріального права в господарському судочинстві : монографія / М.В. Коваль. – Одеса : Юридична література, 2011. – 528 с.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність із Конституцією України : Закон України від 07.10.2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 79. – Ст. 2793.
15. Господарське процесуальне право: Підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька, Т.В. Степанова та ін. ; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. – Х. : Одиссей, 2012. – 400 с.
16. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
17. Кот О.В. Судові акти в господарському процесі України : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / О.В. Кот. – К., 2011. – 221 с.
18. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології : [монографія] / Н.М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.
19. Фархтдинов Я.Ф. Источники гражданского процессуального права Российской Федерации : дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 / Я.Ф. Фархтдинов. – Е., 2002. – 375 с.
20. Поленина С.В. Теоретические проблемы советского законодательства / С.В. Поленина. – М., 1979.
21. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.